

MAVZU: JANUBIY AMERIKA GEOGRAFIK O'RNI, OKEAN QISMLARI, TEKTONIKASI

REJA:

1. Janubiy Amerikaning geografik o'rni umumiyl tavsifi.
2. Materikning qirg'oq tuzilishi va atrofidagi okean qismlari.
3. Materikning tekshirilish tarixi

Umumiy ma'lumotlar:

Maydoni (orollar bilan birgalikda) – **17 800 000 km²**

Dengiz sathidan eng baland nuqtasi – **Akonkagua, 6960 m**

Dengiz sathidan eng past nuqtasi – **Salinas-Chilkas
(Valdes y.o), -42 m**

Materik chekka shimoliy nuqtasi – **Galinas (12°25' sh.k)**

Materik chekka janubiy nuqtasi – **Frouard (53°54' j.k)**

Materik chekka g'arbiy nuqtasi – **Parinyas (81°20' g'.u)**

Materik chekka sharqiy nuqtasi – **Kabu-Branku (34° 46' shq.u)**

Eng uzun daryo – **Amazonka (Ukayali bilan), 6 992 km**

Maydoni bo'yicha eng katta ko'l – **Marakaybo, 14 343 km²**

Eng katta orol – **Olovli yer, 48 200 km²**

1. Janubiy Amerikaning geografik o‘rnini umumiylashtirish.

Materikning katta qismi janubiy yarim sharda *ekvatorial va subekvatorial* iqlim mintaqalarda joylashgan. Materikning kambar qismi *subtropik* va *mo‘tadil* kengliklarga kirib borgan. Janubiy Amerika maydoni kattaligi jihatidan materiklar orasida **to‘rtinchi o‘rinda** turadi.

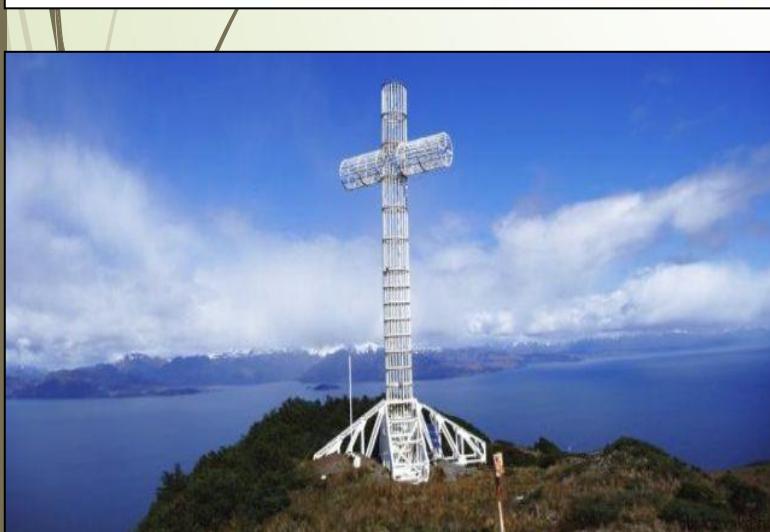
► Maydoni orollari bilan **18,28 mln. km²** ga teng.

Materik shimoldan janubga **7150 km**, sharqdan g'arba **5° j.k.** yaqinida **5150 km** va **40° j.k.** dan janubda **600 km**. Sh.Amerika bilan bo'lgan geografik chegarasi Karib dengizdagi Daren qo'lting'idan Tinch okeandagi Buenaventura qo'lting'igacha davom etadi.

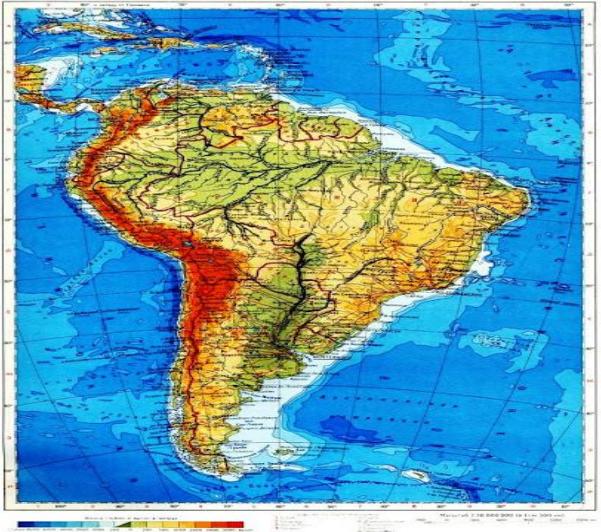

Materikning g‘arbiy chekka nuqtasi **Parinyas burni** ($81^{\circ} 20' \text{ г'.у.}$), sharqiy chekka nuqtasi **Kabu-Branku** ($34^{\circ} 46' \text{ г'.у.}$) burnidir. Janubiy Amerika shimolda **12^{\circ} 25' sh.k gacha (Galinas burni)** janubda esa **53^{\circ} 54' j.k. (Frouord burni)** gacha davom etadi va Olovli yer arxipelagining chekka janubidagi **Gorn burni** ($55^{\circ} 99' \text{ j.k.}$) dadir.

2. Materikning qirg‘oq tuzilishi va atrofidagi okean qismlari

Janubiy Amerika qirg‘oq chizig‘i kuchsiz parchalangan bo‘lib, faqat janubiy qismi bundan mustasno.

Kontinental platforma Tinch okeanida, Janubiy Amerika yaqinida juda kambar qismni tashkil qiladi. Materik yaqinida eng chuqur joylari **7000 м** dan ortadigan chuqur okean cho‘kmalari mavjud, shimoli - g‘arbiy sohili taxminan **5°** j.k. gacha juda o‘yilgan.

Eng katta va qulay buxta
Guaxil buxtasidir. Janubda to
30° j.k. gacha qirg‘oq deyarli
 o‘yilmagan.

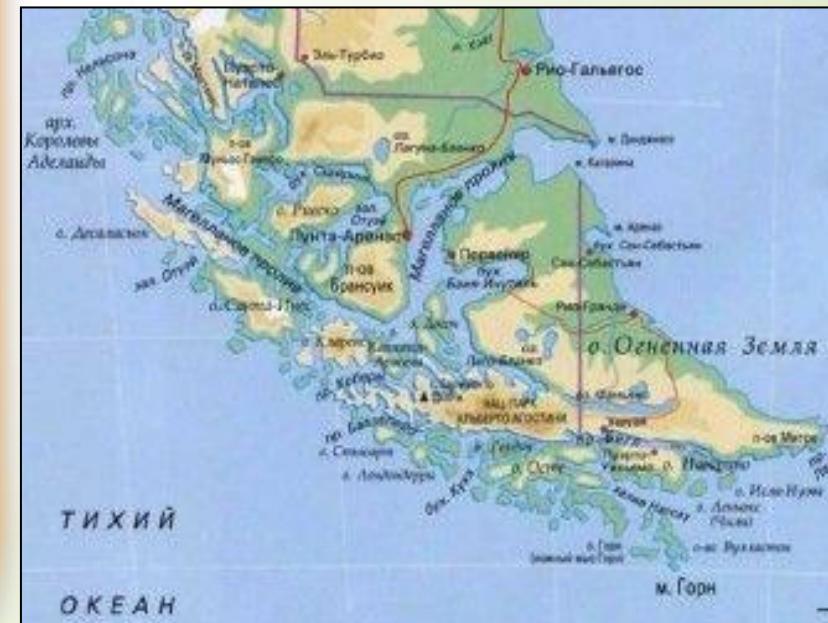
Tinch okean sohillarining eng
 janubiy qismi **parchalangan** va
 sohil bo‘ylab joylashgan
 ko‘plab mayda va yirik orollar
 hosil qiladi.

Materik sohiliga o‘yib kirgan
qo‘ltiqlar va ayrim orollarni bir
 - biridan ajratib turuvchi
bo‘g‘izlar mavjud.

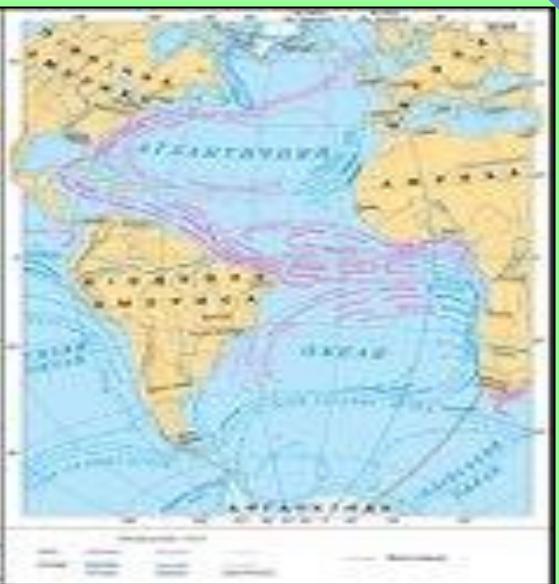
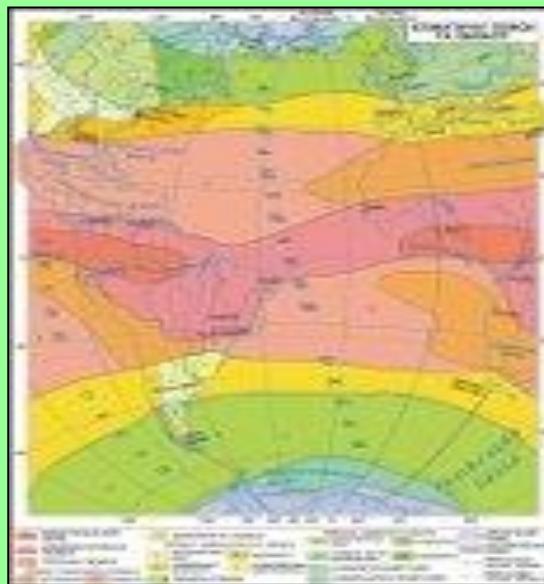
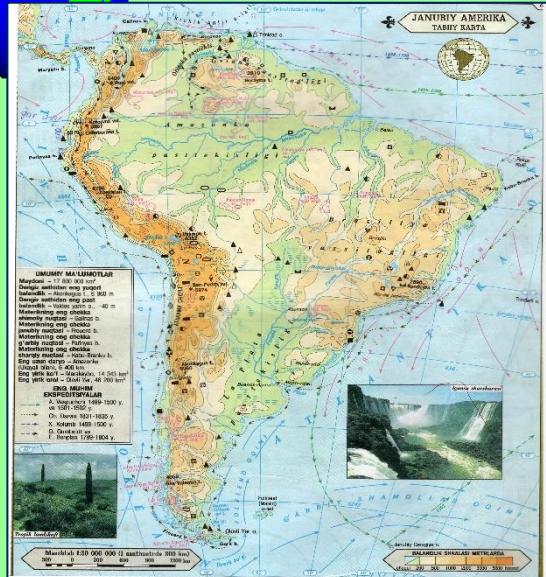

Materik yaqinida kelib
chiqishiga ko‘ra *ikki xil*
orollar guruhi
joylashgan. Bular
materik tipidagi
Trinidad, Chili, Olovli
Yer, Folkland orollari va
arxipelaglari, **okean**
tipiga Galapogos, Xuan-
Fernandes va boshqa
mayda orollar kiradi.

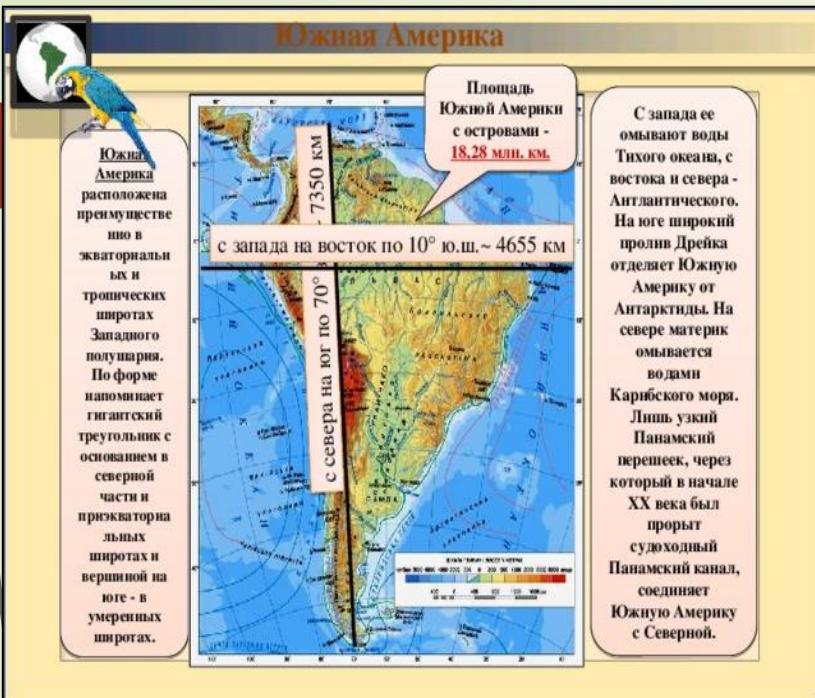

Materikning janubi-sharqiy, janubiy va janubi-g‘arbiy qismlarida **qo‘ltiqlar** va **ko‘rfazlar** hosil bo‘lgan. Parchalangan janubi-sharqiy qirg‘oq bo‘ylab **Baiya-Grande, San-Xorxe, San-Matias** kabi yarim aylanma shaklidagi qo‘ltiqlar va Parana daryosining quyilish joyida **La-Plata** estuariysi va qo‘ltig‘i joylashgan. Undan shimolroqda sohillar bo‘ylab **laguna tipidagi qirg‘oq shakli** hosil bo‘lgan.

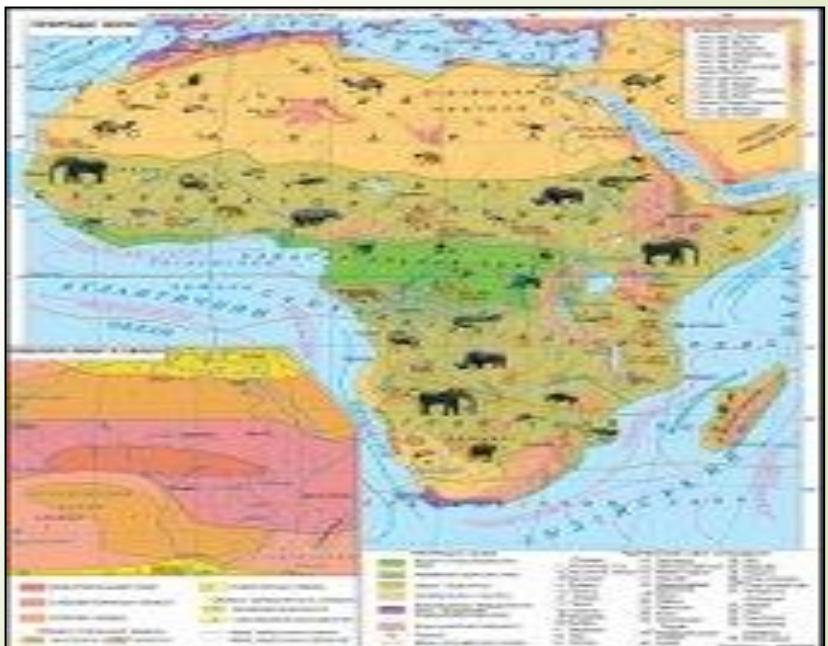
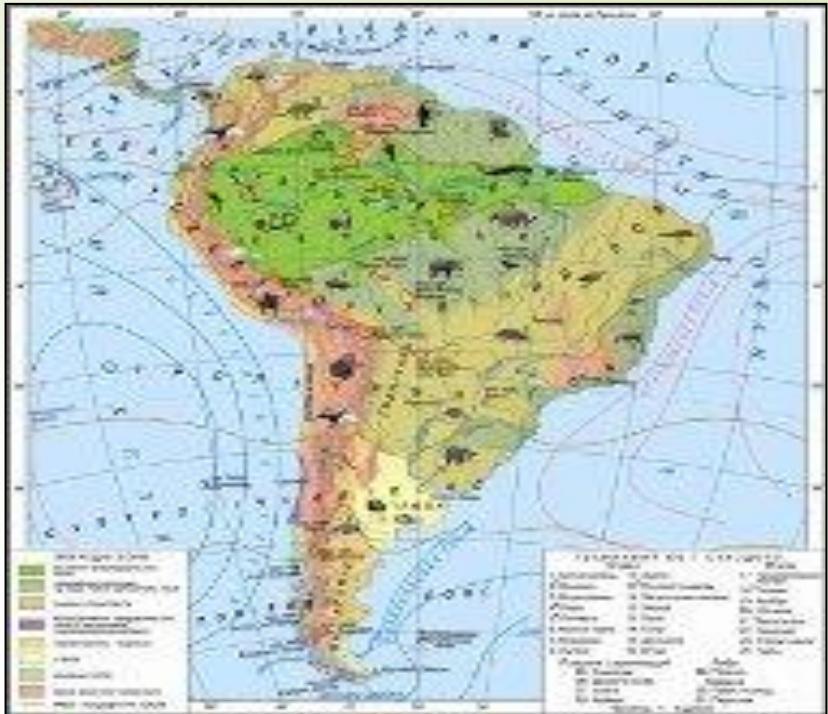

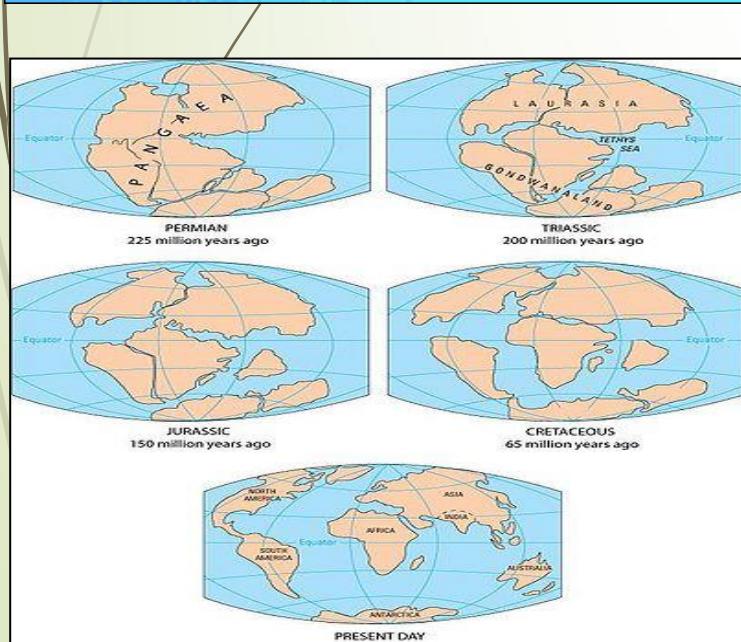
Atlantika okeani ekvator yaqinida materik qirg‘oqlarida **Janubiy passat oqimlari** harakatlanadi. Bu oqim **San-Roka** yaqinida **2 qismiga** bo‘linadi, ularning biri **Gvineya oqimi** nomi bilan materik qirg‘oqlari bo‘ylab shimoli - g‘arbga **Antil orollari** tomon, ikkinchisi - **Braziliya oqimi** nomi bilan janubi-g‘arbga **La - Plata daryosining quyi qismiga** tomon harakatlanadi.

Materikning janubiy - sharqiy sohillaridan sovuq **Folkland**, janubi-g'arbida shimolga tomon **Peru** sovuq oqimi o'tadi. Janubiy Amerika asosan **екваториал**, **subекваториал** va **tropik** kengliklarda joylashgan. O'rtacha geografik kengliklarga **50 j.k.dan janubdagи eni 400 km dan kichik** bo'lgan tor qismigina kiradi.

Materik geografik zonalariga ko‘ra Sh.Amerikaga qaraganda **Afrikaga ko‘proq o‘xshash;** biroq, u Afrikaga nisbatan janubga uzoq cho‘zilganligidan Janubiy Amerikada Afrikada uchramaydigan *janubiy mo‘tadil mintaqa zonalari* mavjud.

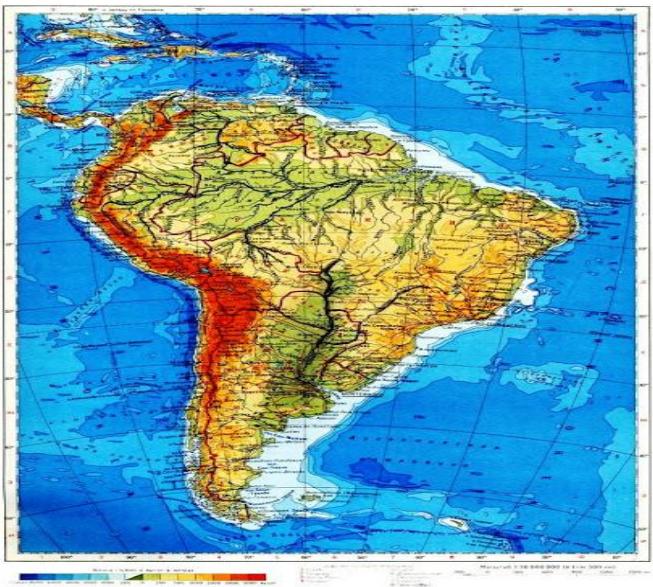

Janubiy Amerikaning sharqiy qismi **Gondvana** materigida hozirgi Afrika bilan bir butunlikni tashkil etgan. Har ikki kontinent *florasida bir-biriga o‘xshash ko‘pgina turlarning mavjudligi* janubiy materiklarning kelib chiqishida bir xil bosqichlar bo‘lganligini ko‘rsatadi.

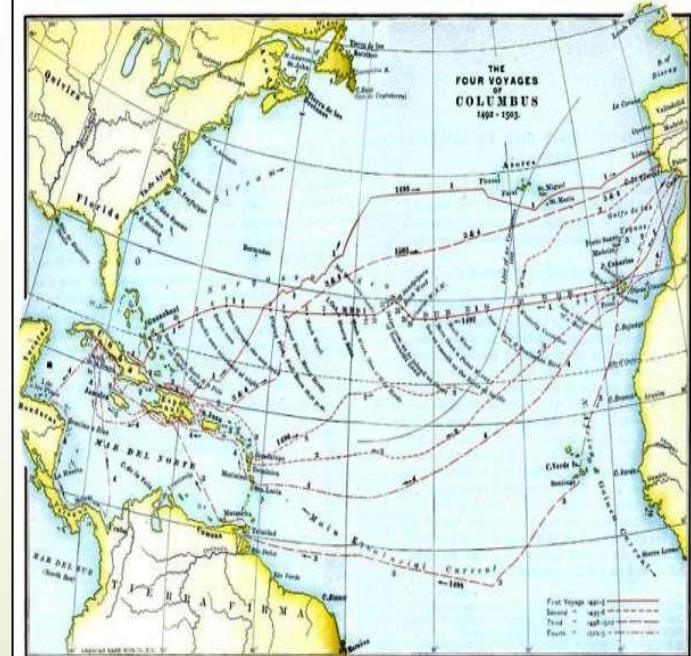
3. Materikning tekshirilish tarixi

► Olimlarning fikricha Amerika qirg‘oqlariga Yevropaliklar ham Afrikaliklar ham suzib borishgan va yangi yerlar bilan tanishishgan. Skandinaviyada yashagan **vikinglar** ming yillar ilgari dengizlarda suzib yurganlarida okean ortidagi notanish qirg‘oqlarga borib qolganliklari ma’lum. Lekin vikinglar Yangi Dunyoni kashf etganliklarini o‘zlari ham bilishmagan.

Vikinglarning suzishlaridan besh yuz yil keyin yevropalik dengizchilar okean ortidagi materikni *qaytadan kashf etishga* muvaffaq bo‘ldilar. **XV asr oxiri va XVI asr** boshida fanning hamda dengizda suzishning rivojlanishi **Buyuk geografik kashfiyotlarga** olib keldi.

Христофор Колумб

ХРИСТОФОР КОЛУМБ, портрет
известного художника 16 в. IGDA/G. Dagli
Orti

Христофор Колумб

родился 25 августа 1451
в Генуе (Италия), умер 20
мая 1506 в Вальядолиде
(Испания). Знаменитый
европейский
мореплаватель и
картограф,
прославленный
открытием Америки.

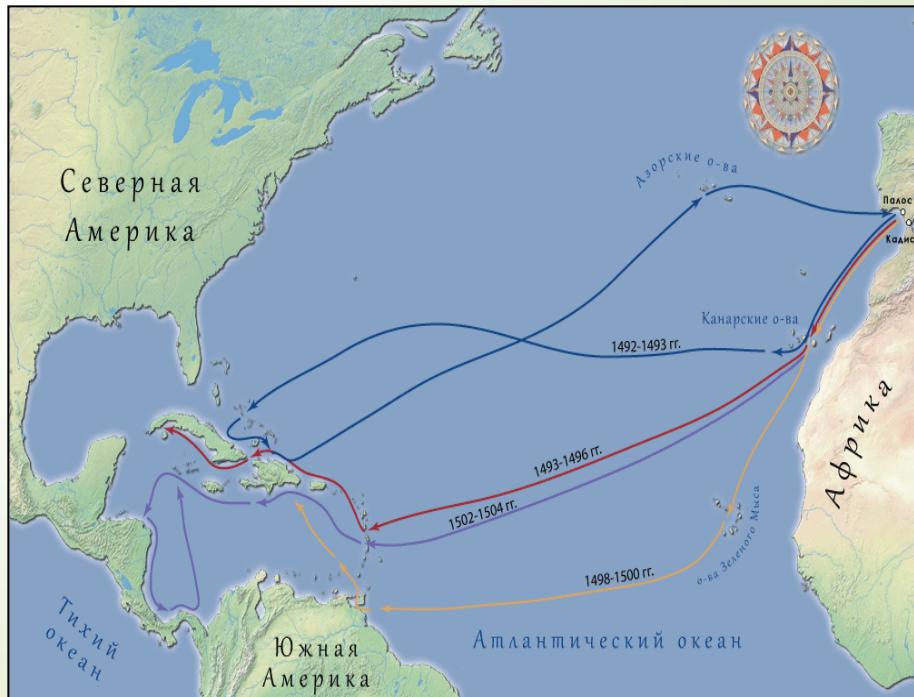
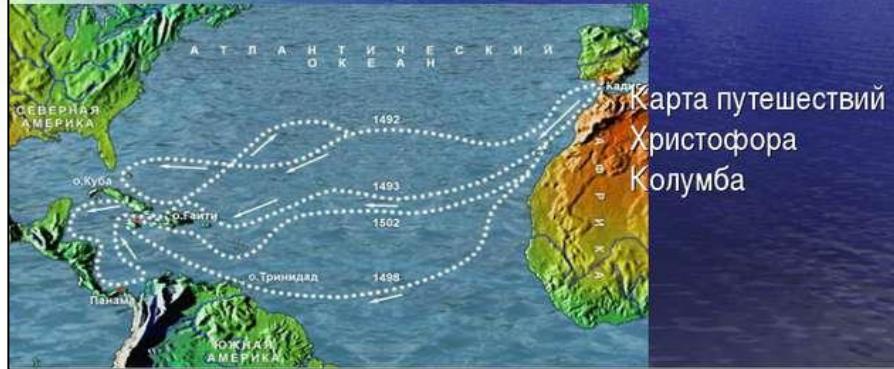
Amerikaning qayta kashf
qilinishi Hindistonga, ya’ni
Janubiy va Sharqiy
Osiyoga g‘arbdan *suv yo ‘li
orqali* borishni maqsad
qilgan **Xristofor Kolumb**
ekspeditsiyasidan
boshlandi. X.Kolumb
Yerning shar shaklida
ekanligini hisobga olib,
1492 yilda g‘arbga tomon
suzishni boshlaydi.

Atlantika okeanidan
suzib o‘tayotgan vaqtda
Shimoliy Passat
oqimlarini, **Sargasso**
dengizini, bir qancha
orollarni kashf etadi,
materikka chiqadi. 1498

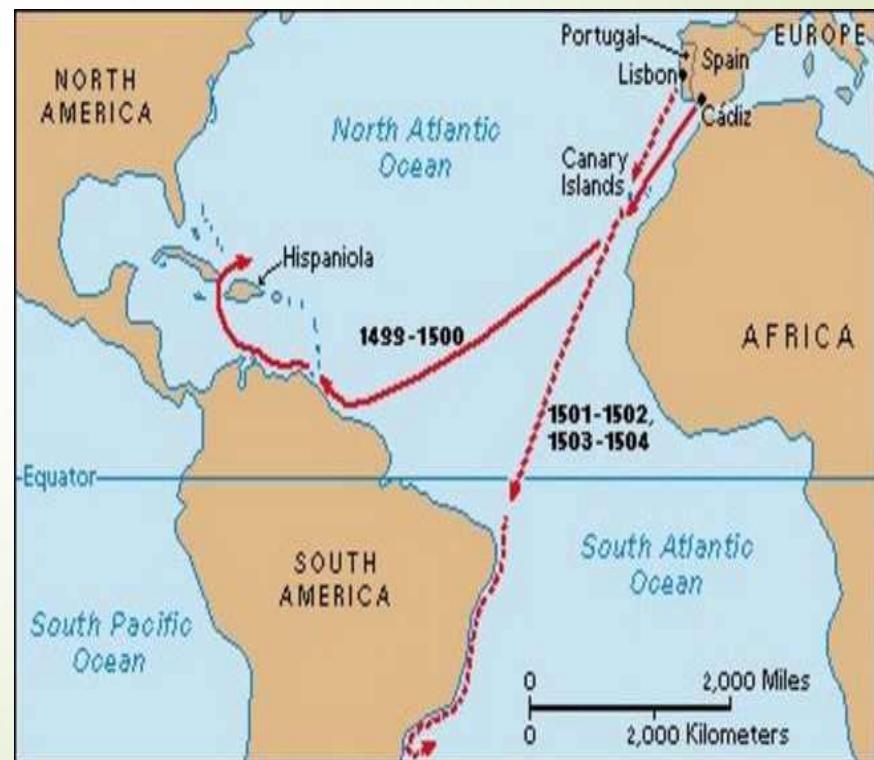
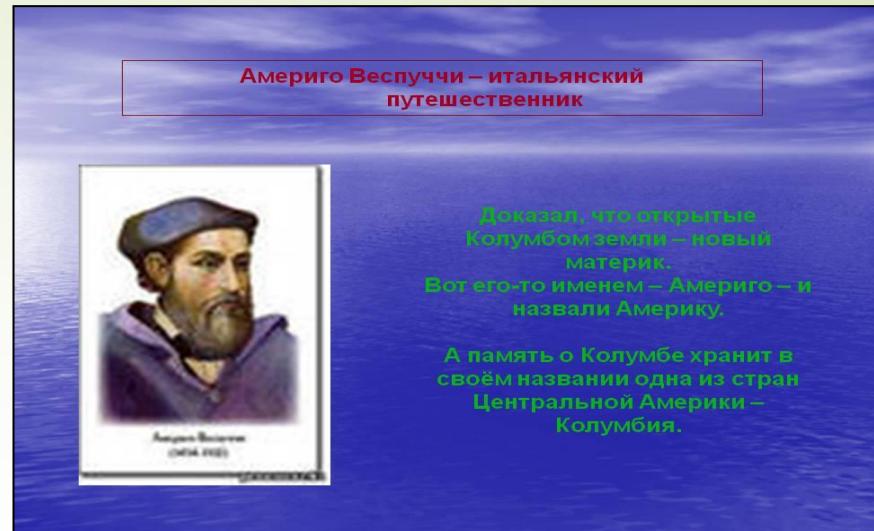
yilda X.Kolumb
Trinidad orolini va
Janubiy Amerikaning
Orinoko deltasi
atrofidagi yerlarni
tekshiradi.

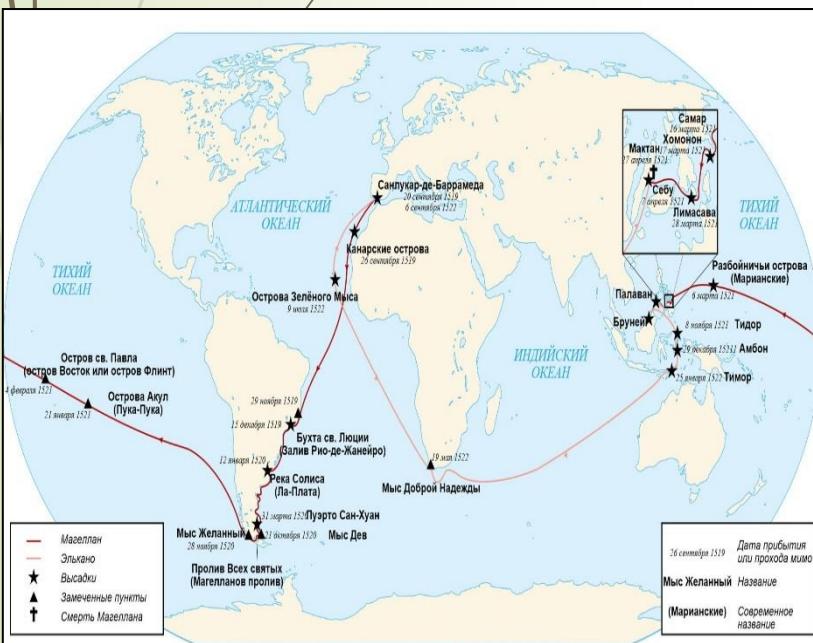
Христофор
Колумб

Х.Колумб совершил четыре путешествия
к берегам Америки (1492-1504 гг.), но
так и не понял, что открыл Новый Свет

1499-1501 yillarda uyushtirilgan ispan ekspeditsiyalarida ishtirok etgan **Amerigo Vespuchchi, A.Nino, A.Oxeda va R.Bastidaslar** materikning shimoliy sohillarida ilmiy tekshirish ishlarini amalgalashiradi. Tabiatga qiziquvchan va ilmiy kuzatishlarni olib borgan **A.Vespuchchi** yangi kashf etilgan yerlarni dastlabki geografik tafsilotini yozadi.

1500 yilda ispanlardan
V.Pinson va D.Lepe
 boshchilik qilgan
 ekspeditsiyalar hamda
 portugallik **P.A.Kobral**
 rahbarlik qilgan
 ekspeditsiya Janubiy
 Amerikaning sharqiy
 sohillarini kashf
 etishdi.

M.Valdzemyuller - lotaringiyalik kartograf **1507 yilda** janubiy materikni florensiyalik **A.Vespuchchi** sharafiga **Amerika** deb atashni taklif qildi.

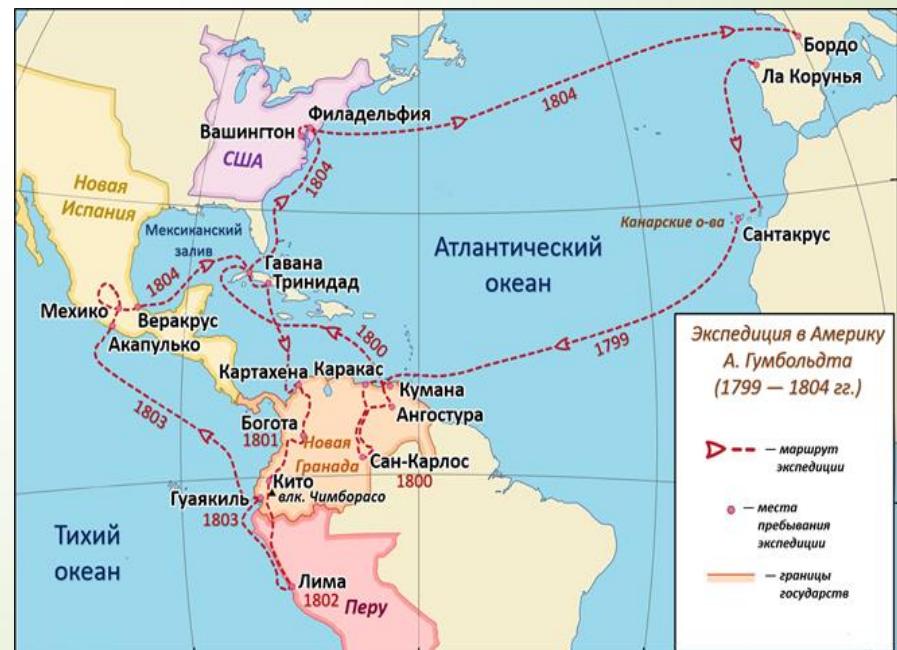

X.D.Solis - 1516 yilda ispaniyalik dengizchi sayyoh *Urugvay va Parana daryolarining* qui oqimidagi yerkarni tekshirdi va geografiyaga oid materiallarni to‘pladi.

F.Magellan – 1520 yilda ispan ekspeditsiyasi materikning janubiy qirg‘oqlarigacha suzib bordi va Patagoniya (hozirgi Magellan) bo‘g‘izi orqali Tinch okeanga chiqadi. Bo‘g‘izning janubidagi joylarni Magellan ***Olovli Yer*** deb atadi.

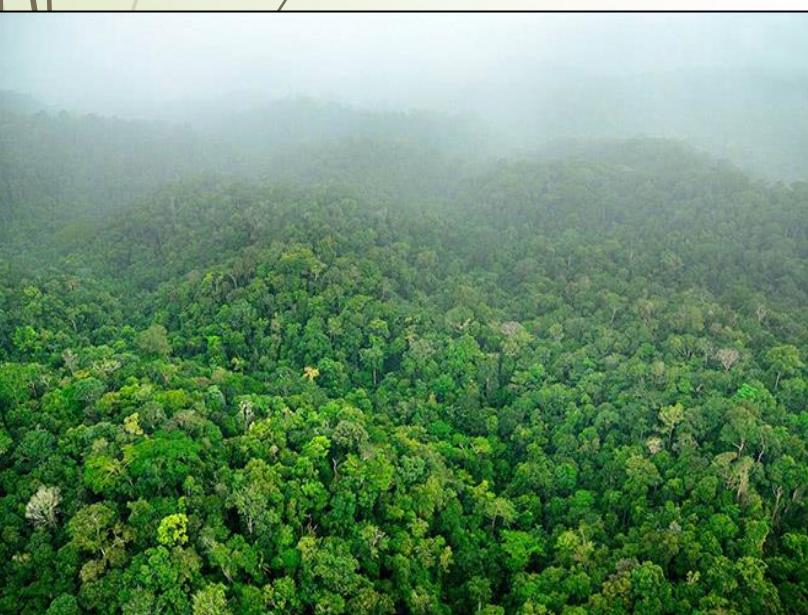
► 4. Aleksandr Gumboldt - nemis geografi va sayyohi Janubiy Amerika tabiatini kompleks tekshirgan dastlabki olimlardan biri. U fransuz botanigi E.Bonplan bilan birga 1801 yilda Janubiy Amerika tabiatini har tomonlama mukammal o‘rganish uchun ekspeditsiya tashkil etadi va materikning dastlabki *geologiya kartasini tuzadi, g‘arbiy qirg‘oqlar tabiatini tasvirlaydi, qirg‘oq yaqinidagi dengiz oqimini o‘rganadi* va And tog‘lari tabiatini o‘rganib, balandlik mintaqalik g‘oyasini ilgari suradi.

XIX asrning boshida rus sayyoohlari *N.G.Rubsov va G.I.Langsdorf* boshchiligidagi ilmiy safar xodimlari Braziliya tog‘ligida ilmiy tekshirish ishlari olib bordi. Ilmiy safar ishtirokchilarining asosiy maqsadi Braziliya tog‘lining ichki rayonlari tabiiy sharoitini hamda tubjoy aholisining etnografik xususiyatlarini o‘rganadi va ular tomonidan to‘liq amalga oshiriladi.

ЮЖНАЯ АМЕРИКА.
ПРИРОДНЫЕ ЗОНЫ

Botanik olim N.I. Vavilov
1932-1933 yillarda
materikka ilmiy safar
uyushtirib, u yerda
dehqonchilikning *qadimgi*
o'choqlarining geografik
markazlarini va Vatani
Janubiy Amerika bo'lgan
bir necha tur madaniy
o'simliklarning kelib
chiqishini aniqladi.